

İLETİŞİM HAKKINI SINIF ÇELİŞKİLERİ EKSENİNDE OKUMAK: HAKLAR ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME*

Çağrı Kaderoğlu BULUT**

Özet

Bu çalışmanın sorunsalı, hak tartışmaları bağlamında iletişim hakkını sınıf çelişkileri ekseninde, dolayısıyla bir sınıflar mücadelesi pratiği olarak tartışmaktır. Buradaki temel varsayım, günümüzde iletişim hakkı kavrayışının altında yatan haklar meselesinin, sınıflar mücadelesinin temel gündemlerinden biri olarak ortaya çıktığı ve bu kapsamda iletişim hakkı pratiklerinin de sınıfsal içerikler taşıdığıdır. Bu durum, iletişim alanının sermaye lehine düzenlenmesinden aktörlerine, taleplerden mücadele pratiklerine kadar pek çok alanda görülebilmektedir. Doğası itibarıyla kolektif ve anonim bir yapısı olan iletişimin, sermaye tarafından bu kadar kuşatılmış ve hatta (tüm yapı, araç ve ilişkileriyle birlikte) yeniden belirlenmiş olması, onu kaçınılmaz olarak toplumsal mücadelenin içerisine oturtmakta ve iletişimin bir hak olarak tanımlanıp talep edilmesini gündeme getirmektedir. “İletişim Hakkı” kavramı, kapitalist toplumsal yapının, bir kolektif etkinlik olan iletişimi hak olmaktan çıkaran eşitsiz, anti-demokratik ve sermaye odaklı yapısına karşı bir mücadele hattı olarak şekillenmektedir. Buradan hareketle çalışmanın temel amacı, haklar üzerine var olan mücadelenin sınıflar mücadelesi içerisinde nasıl ve neden değerlendirilmesi gerektiğini ve bu bağlamda iletişim hakkı tartışmasının niteliğini ortaya koymaktır. Böylece söz konusu hakkın neoliberal dönemde sınıflar mücadelesinin bir gündemi olarak nasıl ele alınabileceği incelenebilecektir.

Anahtar Sözcükler: İletişim Hakkı, Sınıflar Mücadelesi, Toplumsal Hareketler, Neoliberalizm.

---

* Bu metin, 2011 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda yazılmış olan “Yeni Toplumsal Muhalefet Hareketleri Ekseninde İletişim Hakkı” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Arş. Gör. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü e-posta: ckaderoğlu@ankara.edu.tr

ASSESSING THE COMMUNICATION RIGHT ON THE AXIS OF CLASS CONFLICT: AN EVALUATION ON THE BASIS OF RIGHTS

Abstract

The main problematique of this article is to discuss the communication right in the context of rights through the axis of class conflict, thus as a practice of class struggle. The basic assumption here is that the issue of rights which underlie the understanding of the communication right today has emerged as one of the main elements of the agenda of class struggle and in this extent, the practices of the communication right carries class content as well. This situation can be observed in many fields ranging from the organization of the communication arena in favour of capital to its actors, from demands to practices of struggle. The fact that communication, which inherently has a collective and anonymous structure, is that much encompassed by capital and even re-determined by it (along with all its structures, means and relations), inevitably places communication within social struggle and puts defining communication as a right and demanding it onto the agenda. The concept of “communication right” takes shape as a line of struggle against the capitalist social structure which, in unequal, undemocratic and capital-oriented terms, prevents communication, which is a collective activity, from being a right. Thus, the purpose of this article is to put forth why and how the ongoing struggle for rights has to be evaluated within the context of class struggle and demonstrate the characteristics of the debate of the communication right in this context. In this way, it will be possible to inquire into how this “communication right” can be taken up as part of the agenda of class struggle in neoliberal times.

Keywords: Communication Right, Class Struggle, Social Movements, Neoliberalism.

İLETİŞİM HAKKINI SINIF ÇELİŞKİLERİ EKSENİNDE OKUMAK: HAKLAR ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Giriş

1970'lerden itibaren kapitalizmin girdiği yeni evrede iletişim ve iletişim teknolojileri kaçınılmaz bir merkezilik edinmiştir. Yeni dönemin sermaye birikimi ve buna bağlı olarak biçimlenen toplumsal yapıda iletişim, sunduğu imkanlarla bu yeni birikim dönemini hem mümkün kılmış hem de bu dönemle birlikte giderek daha da gelişip genişlemiştir. Sermaye birikim tarzı ile iletişim ve iletişim teknolojileri arasında birbirlerini içeren bu bağımlı karşılıklı ilişki; iletişimin günümüz toplumlarında edindiği merkezi konumu açıklamasının yanında araçları, biçimleri, içerikleri, yapısı, teknolojisi ile bir bütün olarak iletişim olgusunun ve toplumsal olarak iletişimle kurulan ilişkinin neden sermayenin birincil ilgi alanına girdiğini de açıklamaktadır.

Doğası itibariyle kolektif ve anonim bir yapısı olan iletişimin, sermaye tarafından bu kadar kuşatılmış ve hatta (tüm yapı, araç ve ilişkileriyle birlikte) yeniden belirlenmiş olması, onu kaçınılmaz olarak toplumsal mücadelenin içerisine oturtmakta ve yine bir toplumsal-insani yaşam unsuru olarak iletişimin bir hak olarak tanımlanıp talep edilmesini gündeme getirmektedir. Bu mücadele teması, özellikle hak hareketleri içerisinde gündeme getirilmekte ve bu temel kavrayış üzerinde ortaya çıkan "İletişim Hakkı" kavramı, kapitalist toplumsal yapının, bir kolektif etkinlik olan iletişimi hak olmaktan çıkaran eşitsiz, anti-demokratik, toplumsallık karşıtı ve sermaye odaklı yapısı etrafında eleştirel bir perspektifle şekillenmektedir.

İletişim hakkı kavramının tarihsel ve toplumsal temellerinin, 1945 sonrası ortaya çıkan dünya düzeni içerisinde oluşmaya başladığı söylenebilir. Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde belirtilen "düşünce ve ifade özgürlüğü" ile buna bağlı olarak kurgulanan "kitle iletişim araçları aracılığıyla iletilen enformasyonun

aranması, alınması ve açığa vurularak dağıtılması” hakkı, 1970 ve 1980’lere kadar, iletişime dair ‘hak’kın ne olabileceğinin temelini/sınırını belirlemiştir. 1980’de ise, NWICO tartışmalarının belirlediği ve ilk kez MacBride Raporu’nda kavramsallaştırılan “iletişim kurma hakkı” (right to communicate), bu alanın sınırlarını gelişmişlik-azgelişmişlik ekseninde ele alarak ulus devletler arasında demokratik ve dengeli bir ilişkinin sağlanmasının temeli olarak kurgulamıştır. “İletişim hakkı” (communication right) kavramı ise, ancak bu çabaların ardından 1980’lerin sonları ve 1990’larda ortaya çıkmaya ve tartışılmaya başlanmıştır.

Bu kapsamda iletişimin bir hak olarak tanımlanması, yeni bir proleterleştirme dalgası yaratan ve bu kapsamda temel kamusal hakları sınırlayıcı (ve giderek yok edici) bir dönüşüm olan neoliberal düzenin inşa edildiği yıllara denk gelmektedir. İletişim alanında özellikle 1990’larda hissedilmeye başlanan bu yeni düzen, iletişimin her aşamasında sermaye odaklı yeni bir yapı yaratmakta, iletişim toplumsal-politik bir hak olmaktan ziyade, bir ekonomik-stratejik alan olarak yeniden yapılandırılmaktadır. Böylece, sermaye dışı unsurlar iletişim alanından gittikçe dışlanmakta, kamusal bilgi sermaye mantığı ile yeniden üretilmekte, tüm bir toplumsal yapıyı kaplayan iletişim ve etkileşim mekanizmaları sermaye dolayımıyla yeniden şekillendirilmektedir. İletişimin bir hak olarak vurgulanması tam da bu noktada ve bu nedenle hak hareketleri içerisinde önemli bir yer bulmakta ve bu kavram etrafında yeni bir tartışma ve mücadele alanı biçimlenmektedir.

Dolayısıyla iletişim hakkı kavramının tarihsel öncülleri 1948’e kadar götürülebilse de, kuramsal, politik ve fiili temellerinin 1980 sonrası yaşama geçirilmeye başlanan ve 1990’larda görünür hale gelen yeni iletişim yapısına bağlı olarak şekillendiği söylenebilir. İletişim hakkı kavramına özgünlüğünü veren ise iletişimin, toplumsal hareketler tarafından yani ‘aşağıdan’ bir şekilde ele alınması ve kavramın, iletişime dair her durumu bu çerçeveye içerisine dahil edebilme genişliğidir. Bu çerçevede iletişim hakkı mücadelesi, “iletişim”in toplumsallığına, mevcut iletişim ortam ve süreçlerinin anti-demokratik, ayrımcı, dışlayıcı yapısına ve bu yapının kapitalizmin gelişim süreçleriyle olan ayrılmaz bütünlüğüne dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın iddiası odur ki, iletişim hakkı mücadelesi, kendini yaratan tarihsel ve toplumsal koşullardan ayıramayacağı gibi tam da bu koşullar nedeniyle kapitalist toplumda bir sınıf mücadelesi pratiği olarak şekillenmektedir.

Bu noktada cevaplanması gereken belirli bazı sorular ortaya çıkmaktadır. Öncelikle, iletişim hakkı kavramının içerisinde yeşerdiği hak hareketlerinin, günümüz kapitalizmde sınıf mücadelesi ile ne gibi bir ilişkisellik içerisinde olduğunu açıklamak gerekmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek içinse, tarihsel olarak haklar alanının kimler arasında ve neden bir mücadele zemini olduğunu incelemek ve günümüz kapitalizminin temel özgüllük ve özelliklerini ortaya koyarak çağdaş hak hareketlerinin bu tarihsel bütünlükle ilişkisini ortaya koymak gerekecektir. İkinci olarak, hak hareketleri ile iletişim hakkı arasındaki karşılıklı ilişkiyi, iletişim hakkı mücadelesinin sınırlarını ve niteliğini kavramak açısından belirlemek gerekmektedir. Ancak bunlardan sonra, iletişim hakkı kavramının, tüm bir iletişim tartışması içerisindeki yerini, özgüllüklerini ve söz konusu mücadelelerin bu alana dair katkılarını tartışmak mümkün olacaktır.

Haklar Kimler Arasında ve Neden Bir Mücadele Konusudur?

Modern hak tartışmaları, iktidarın dünyevileştirilmesi sürecinde Aydınlanma felsefesinin doğal hukuk kuramcılarında burjuva devrimlerine miras bırakılmış ve kapitalizmin kurumsallaştırılmasında en kilit nosyonlarından biri olarak işlev görmüştür. İnsanın sahip olduğu hakların herkes için doğuştan gelen, evrensel, vazgeçilmez, devredilmez olduğu fikri ve özgürlük ile mülkiyetin en temel doğal hak olarak kabulü bu nosyonun özünü oluşturmaktadır. Bu durum tam da ayrıcalıkların tanrısal ve hiyerarşik olarak bahşedildiği ve artık sermaye birikiminin önünde engel teşkil eden feodal lordlar ve monarşiye karşı bağımsızlık mücadelesine girişen burjuvazinin tarihsel ihtiyaçlarına karşılık gelmektedir. Bu anlamda söylenebilir ki, modern hak kavramını şekillendiren ve burjuva-liberal haklar söylemini ortaya çıkaran, burjuvazinin feodaliteye karşı yürüttüğü egemenlik mücadelesi ile bunun sonucunda kurulan yeni toplumsal düzen olmuştur. Bu haklar söylemi, tarihsel olarak burjuvazinin zaferlerine paralel bir gelişme izlemiş, Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1776) ve Fransız Devrimi'nin (1789) ardından ilan edilen bildirgelerle¹ tarihsel bir somutluk kazanmıştır. Özdek'in de vurguladığı gibi bu belgeler, insanın doğuştan gelen haklarının başında mülkiyet hakkını kabul

¹ Bu bildirgeler, 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'dir.

ederek burjuva özel mülkiyetini güvenceye almış, yasa önünde eşitlik hakkını tanıırken de feodal ayrıcalıkların sona erişini tescil etmiştir (2011: 53). Bildirgelerdeki eşitlik yaklaşımının, burjuva toplumunun temel hareket yasası ekseninde gelişen bir seyir izlediği söylenebilir. Marx'ın işaret ettiği gibi, bu toplumda öznelerin her biri bir mübadelecidir, yani her birinin ötekiyle olan toplumsal ilişkisi, ötekinin onunla olan ilişkisinin aynıdır. Mübadelenin özneleri olarak aralarındaki ilişki, o halde, eşitlik ilişkisidir (2012: 232).

Özgürlük kavrayışı için de benzer bir tespit yapılmaktadır. Bulut'un belirttiğine göre, Bildiri'nin [Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi-y.n.] mülkiyet hakkına ilişkin yaklaşımı onun özgürlük anlayışını da tam olarak ortaya koymaktadır. Buna göre mülkiyetin dokunulmaz ve kutsal bir hak olduğu ifade edilmekte ve istisnai koşullar olmadıkça kimsenin bu haktan yoksun kılınamayacağı hükme bağlanmaktadır (2009: 41). Aynı şekilde Bildiri'nin birey kavrayışı da, eşitlik ve özgürlük anlayışı ile paralel bir doğrultuda şekillenmektedir. Buna göre birey, toplum dayanışması bağlarından kurtulmuş, çevresinin etkilerinden uzak, ihtiyaçlarının zorlamasına aldırmanın soyut bir varlıktır (Akın'dan akt. Bulut, 2009: 41). Bildiri'deki birey imgesinin toplumsal temeli, burjuva toplumun maddi etkinliklerinde ortaya çıkmaktadır. Marx'ın ifadesiyle, bu serbest rekabet toplumunda birey, daha önceki tarihi dönemlerde kendisini belirli, sınırlı bir insan yığınının bir eklemi haline getiren doğal bağlardan kopmuş olarak belirir (2012: 122). Bürkev ve Özüğurlu da doğal hukuka dayanan burjuva hak öğretisinde insanın var olma biçiminin ancak birey olarak kabul edildiğini belirtirler. Bu öyle bir bireydir ki, toplumdan önce vardır ve kendi yazgısı üzerinde egemendir. Böyle bir bireyin, öz-egemenliğinin ya da özgürlüğünün sağlanması ise ifade, düşünce, inanç, mülk edinme ve sözleşme yapabilme haklarını ön-gerektirmektedir (2011: 18). Yine bu bildirilerin kapsadığı birey, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, beyaz, erkek ve mülk sahibi bir bireydir. Örneğin Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde tanınan haklar zenciler ve Kızılderililer için tanınmamış, dahası bildirge köleliği de kaldırmamıştır (Akbulut, 1989). Fransız Bildirisi de yine aynı kısıtlarla oluşturulmuş, hakların birçoğu (oy hakkı, siyasal katılım hakkı vb. gibi) işçi sınıfı ve kadınlar için tanınmamıştır. Bu anlamda burjuva devrimlerin ve bildirilerinin yaslandığı hukuk anlayışı temelde, "özel mülkiyetin doğallaştırılması üzerine kurulu bir doğal hukuk anlayışı"dır. Bu çerçevede hak kavramı, sözleşme kurumunun ve bunun üzerinden artı-değerin

temellüküne dayalı olarak gerçekleştirilen kapitalist birikimin merkezini oluşturur (Özdemir ve Aykut, 2011:304-305). Marx da burjuva devrimlerinin birey, özgürlük ve eşitlik anlayışının, tarihsel olarak kapitalist meta üretimi, dolaşımı ve mülk edinme sürecine bağımlı olduğunu savlamaktadır. Grundrisse’de bunu şöyle ifade eder: Mübadele değerleri mübadelesi aynı zamanda tüm eşitlik ve özgürlüğü üreten gerçek temelin ta kendisidir. Saf idealar olarak eşitlik ve özgürlük, bu temelin idealize edilmiş ifadeleridir; hukuki, siyasi toplumsal ilişkiler biçiminde gelişmeleri ise sadece aynı temelin bir başka düzeyde tezahürüdür (2012: 236-237).

Bu ilişkilere dönük olarak Kaboğlu’nun ifade ettiğine göre, bu bildirilerle tanınan hak ve özgürlükler çağın ruhuna uygun olarak bireyi sadece iktidar (devlet) karşısında ve diğer kişiler nezdinde koruyan, onun güvenliğini ve özerkliğini sağlayan haklarla, siyasal yaşama katılımı esas alan haklardır (2004: 41). “Medeni haklar ya da kişisel (sivil)-siyasal haklar” olarak adlandırılan ve burjuvazinin tarihsel devriminin ürünü olan bu haklar demeti “birinci kuşak haklar” olarak adlandırılmaktadırlar (Coşkun, 2006:125; Bürkeve ve Özüğurlu, 2011: 21; Bulut, 2009: 40). Mülkiyetin temel sayıldığı bu haklar demetinin fiili anlamı ise, bir yandan feodal bağlardan kurtulmuş burjuvazinin her alanda serbest girişim ve sermaye biriktirme süreçlerinin siyasal-hukuki olarak da tanımlanması iken, diğer yandan emek gücünü satmak zorunda bırakılarak üretim alanında sermayeye bağımlı kılınan kitlelerin, siyasal alanda sermaye sahipleriyle “yurttaşlar” olarak eşitlenmesi olmuştur. Aynur Özüğurlu’nun vurguladığı üzere sömürünün hukuku, üretim araçlarının mülkiyetinden kovulan emekçilerin, siyasal alanda biçimsel olarak eşit ve özgür görünmeleriyle kurulur (2011:145). Bu nedenle modern hak anlayışı ile onun burjuva içeriği arasındaki bağlantı kayışı hiç kuşku yok ki yurttaşlık kurumudur (Bürkeve ve Özüğurlu, 2011: 20). Tüm insanların doğuştan gelen eşit hakları olduğunu varsayan ancak mülkiyet hakkı başta olmak üzere bireysel haklara dayalı soyut yurttaşlık, somut eşitsizlikleri ve bu eşitsizliklerin kaynağını görmezden gelmektedir (Karatepe, 2011: 219). Bu nedenle Marx için “insan hakları denen haklar, sivil toplum üyesinin, yani egoist insanın, öteki insanlardan ve topluluktan koparılmış insanın haklarından başka bir şey olmayan haklar”dır (1997: 32). Bu süreçte dünyevi hak anlayışının burjuva içeriği yurttaşlık kurumu ile ete kemiğe bürünmüş, yurttaşlık kurumu ise burjuvazinin kendisini ulus olarak örgütlemesinin ana manivelası işlevi görmüştür. “Medeni haklar” ise burjuva yurttaşlık statüsünün

kurucu taşları olmuşlardır (Bürkeve ve Özüğurlu, 2011: 18-20). Böylece burjuvazinin sınıf çıkarlarının tüm bir toplumun ortak çıkarı olarak dolaşıma sokulması kolaylaşmıştır.

Bildirilerle ilan edilen yurttaş hakları, feodal tahakkümden kurtulan söz konusu ittifak sınıflarına da belli bir alan açmıştır. Ancak burjuva içeriğiyle ilan edilen bu haklar, soyut ve biçimsel düzenlemeler olarak temelde dar bir çerçeveye biçimlendirilmiş, Marx'ın Linquet'ye atıfla belirttiği gibi “yasaların ruhu mülkiyet” olmuştur (1993:633). Zira ona göre, burjuva haklar silsilesi içinde “insan hakkı olarak özgürlük, insanın insana bağlılığına değil, tersine insanın insandan ayrılışına” dayanmaktadır. “İnsanın özgürlük hakkının pratik uygulaması, insanın özel mülkiyet hakkıdır”. Bu da “her insanın, diğer insanlarda kendi özgürlüğünün gerçekleştirimini değil, sınırını bulmasına yol açar” (1997: 33-34).

Marx için mülkiyet ve mübadeleye dayalı yeni düzenin tarihsel sınırlarını işaret eden bu niteliksel kısıtlar, devrimin ardından burjuvazinin hakim sınıf olarak düzeni teşkil etme sürecinde açıkça görünür olmuştur. Boratav'ın ifade ettiği gibi, yeni düzen, burjuvazinin işçi sınıfı üzerindeki kesin ve sınırsız hegemonyasına dayanmaktadır ve bu nedenle feodalite ve aristokrasi kesin yenilgiye uğratıldıktan sonra burjuvazinin emekçi sınıflarla işbirliğine gereksinimi de son bulmuştur (2011:153). Gerçekten de burjuvazinin emekçi sınıfları yanına alarak gerçekleştirdiği tarihsel dönüşüm, Fransız Devrimi'nin ardından “devrimci barutunu” tüketmiş, herkes için hak ve özgürlük söylemi, yerini, üretim ilişkileri itibariyle fiili olarak ayırmış bir topluma bırakmıştır.

Buna paralel olarak Bayramoğlu, vatandaşlık haklarının, devrimin kendiliğinden bir sonucu olmadığını, zor ve uzun bir sınıf savaşı sonunda elde edilebildiğini vurgular. Çünkü Fransa örneğinde vatandaşlık, devrimin ilk anayasasında, devrimin en önemli destekçisi olan Paris'in yoksul emekçilerini siyasetten uzaklaştıracak şekilde tanımlanmış; seçme ve seçilme hakkı mülksüzler aleyhine kısıtlanmıştır (2011:192). Bu noktada Özdek'e göre, burjuva devrimlerinde monarşinin tiranlığına karşı burjuvazinin yanında savaşan kitleler, iç savaşlar biter bitmez burjuvazinin yeni bir tiranlık rejimi kurduğunu görmüşler ve muhalefete geçmişlerdir (2011: 63). Çünkü bu süreçte değişen toplumsal koşullar, 1789 Bildirisi

ekseninde kabul edilen hak ve özgürlüklerin, insanı gerçekten özgür kılmak bakımından yetersiz olduğu gerçeğini ortaya koymuştur (Bulut, 2009: 29).

Böylece modern hak anlayışının ekonomi politiğinin, kapitalist birikim temelinde gerçekleştiği söylenebilir. Ancak yine de hakların tarihsel seyrinin, birikim sürecinin mekanik ve pasif sonuçları olarak gelişmediği, tam tersine bu süreçte gerçekleştirilen mücadelelerle şekillendiği gözden kaçırılmamalıdır. Keza 1848 devrimleri ile tarih sahnesinde bağımsız bir sınıf olarak boy gösteren işçilerin 19. yüzyılın ortalarından itibaren yükselttikleri eşitlik mücadelesi, burjuva insan hakları anlayışını bir dönüşüme uğratmış ve hem siyasal hakları proleterler lehine genişletmiş hem de “sosyal haklar”ı doğurmuştur. Bu anlamda siyasal hak taleplerinin ilk hedefi seçme, seçilme ve örgütlenme hakkını elde edebilmek olmuştur. Pek çok ülkede gündeme getirilen sosyal hak talepleri arasında da çalışma hakkı, çalışma koşullarının düzeltilmesi, çalışma süresinin kısaltılması, hakça ücret, dinlenme hakkı, sağlık hakkı, her yurttaşın gelir hakkı, eğitim hakkı, konut hakkı, barışçıl toplanma hakkı, basın özgürlüğü, dolaylı vergilerin kaldırılması, işsizlerin asgari insani ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için devletin geçim koşullarını sağlaması, seyahat özgürlüğü vb. gibi haklar yer almıştır. Karabacak’ın (2007) da belirttiği gibi başta işçi sınıfı olmak üzere tüm ezilenlerin özellikle Kıta Avrupası’nda yürüttükleri mücadelelerle bu haklar burjuva hukuk literatürüne girebilmiştir. Dolayısıyla tarihsel olarak işçi sınıfı talepleri olarak gündeme gelen sosyal haklar, Karatepe’ye göre, yaşamak için emek gücünü satmak zorunda kalanların tamamını kapsayan haklar bütünüdür. Bu haklar tarihin kaçınılmaz bir sonucu olarak değil, asıl olarak kolektif sermaye ile kolektif emeğin mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır (2011:221). Sosyal hakların özelliği, burjuvazinin tanıdığı “temel” medeni hakların soyutluğu ve biçimselliğine karşı, işçi sınıfının siyasal ve sosyal eşitlik talepleri olarak gündeme gelmiş olması ve burjuvazinin soyut vaatlerinin fiilen gerçekleştirilmek üzere deşifre edilmesi ve zorlanmasıdır. Çünkü burjuva devrimleriyle ortaya atılan eşitlik ve özgürlüğün kapitalist toplumsal ilişkilerde belirlenmiş doğasında, hakları somut hale getirmenin, toplumsal anlamda gerçekleştirilebilir kılmanın olanağı kalmamaktadır. Bu nedenle proleterler, burjuvazinin soyut eşit haklarına karşı, “eşitliğin yalnızca görünüşte, yalnızca devlet alanında değil, ekonomik ve toplumsal alanda da gerçek olarak” kurulmasını talep etmişlerdir (Engels, 1995:124).

Bu kapsamda Bürkev ve Özügurlu'nun vurguladığına göre işçi sınıfı mücadeleleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren burjuva kamusalının surlarında açtıkları gediklerle 'burjuva demokrasisi' adı verilen siyasi düzenin de yapıcılarını olmuştur. Bu nokta önemlidir, zira yaygın burjuva inanışa göre piyasa serbestisi kişisel ve siyasal özgürlükleri de beraberinde getirerek demokratik rejimlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Oysa burjuva demokrasisindeki demokratik unsurların esas olarak burjuvaziye karşı kazanılmış ve savunulmuş olduğu gerçeği unutulmamalıdır (2011: 22). Aynı şekilde Özdek'in de belirttiği gibi, tarih bize kapitalizmin demokrasiyle zorunlu bir ilişkisi olmadığını, demokrasinin alt sınıfların mücadelesiyle kazanıldığını göstermektedir. Sağlık hakkından çocukların çalıştırılmasının yasaklanmasına, işyerinde kreş hakkından ücretsiz kütüphanelere değin bugünkü ekonomik, sosyal ve kültürel hakların geniş bir kataloğu 19. yüzyıl boyunca proletaryanın sınıf mücadelesi süreci içinde yaratılmıştır. Sosyal haklar daima siyasal hak ve özgürlüklerle birlikte savunulmuş, proletaryanın demokrasiyi kazanma ve geliştirme mücadelesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır (2011: 63;77). Kısacası 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında yükselen sosyal haklar mücadelesi, emekçinin var olabilmek için metalaşmış emek gücünü satma zorunluluğuna karşı bir mücadele olarak tarif edilebilir (Karatepe, 2011: 220). Bu anlamda haklar mücadelesi, daha ilk dönemlerinden başlayarak, ezilen sınıfların "insanca yaşama" mücadelesinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Çünkü "Avrupa'da kapitalist egemenliğin sonuçlarına karşı olarak örgütlenen işçi sınıfının sosyal hak talepleriyle yükseltiltiği mücadeleler, bir emek-gücü yığınının indirgenmeye karşı kendi toplumsal-politik varlıklarını kazandıkları bir özneleşme sürecini de" (Karatepe, 2011:218) beraberinde getirmiştir.

Dolayısıyla burjuva-liberal hak doktrininin, hakları doğal, sınıflar üstü ve tarih öncesi tanımlayan anlayışına karşı hakların belirli bir tarihsel diyalektik süreç sonunda oluştuğu ve sınıflar mücadelesi ile birlikte şekillendiğini savunan Marksistler için bu durum, hak mücadelesinin aynı zamanda sınıf mücadelesi içindeki rolüne de işaret etmektedir. Keza Marks da, yaşadığı dönemdeki proleter hak mücadelelerinin devrimci bir potansiyel taşıyabileceğini görmüş ve bu mücadeleleri desteklemiştir. Marks, proleterlerin hak arayışlarının "devrimci, birleşik bir kitle olarak biçimlenmelerini sağlayan bir araç" olduğunu ve proleterlerin kendi haklarını savundukları uzun bir gelişme sürecinden geçerek birliğe

ulaştıklarını ifade etmiştir (Brenkert'ten akt. Özdek, 2011: 95). Aynı şekilde Lenin de burjuva toplumundaki eşitlik, yurttaşlık ve özgürlük vaatlerinin sınıfsal doğasına vurgu yapar. Ona göre eşitlik ve özgürlük, sermaye sahiplerinin eşitlik ve özgürlüğüdür. Kapitalizm altındaki demokrasi, sermaye dışı kesimler için mutlak bir eşitsizlik ve bağımlılık anlamına gelir. Buna göre “kapitalistler, zenginler için semirme özgürlüğüne, işçiler için de açlıktan ölme özgürlüğüne her zaman ‘özgürlük’ adını vermişlerdir” (Lenin, 1992:122). Lenin’in bu yaklaşımıyla şekillenen ve Sovyet Devrimi’nin ardından 1918’de ilan edilen “Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirisi” de burjuva hakların yanıltıcı doğasına karşı halkın haklarının ekonomik, politik ve toplumsal anlamda gerçek temelini kurmayı amaçlayan yeni bir haklar anlayışı geliştirmiştir. Bu anlayışın temelinde, Rus hukukçu Kistyakovsky’nin betimlediği halkın tüm haklarının ‘en değerli insan varlığı genel hakkı’nda bütünleşmesi (Myullerson’dan akt. Özdek, 2011: 82) amacı vardır².

Bu çerçevede sosyal hakların devletlerce tanınması ve hukuk sitemlerine dahil edilmeleri ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Sosyalizmin yayılması ve sınıf mücadelelerinin dünya çapında güçlenmesiyle 1945 sonrası yaşanan “sınıflararası uzlaşma” atmosferinde sosyal haklar uluslararası alanda “insan hakları” olarak kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler’ce 1948’de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, bu sınıflararası uzlaşmanın bir simgesidir (Özdek, 2011: 89). Refah devleti rejimine denk gelen bu süreç hakkında Boratav, işçi sınıfı mücadelelerinin 150 yıla yaklaşan uzun bir dönem boyunca kapitalizmin vahşi halinin ciddi boyutlarda yontulmasına ve revizyonlardan geçmesine neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu süreçte devlete ekonomik ve sosyal görevler yüklenmiştir ve bu yeni işlevlerin çoğu ‘sosyal demokrasi’yi bölüşüm ilişkilerine taşımaya başlamıştır (2011:154). Böylece 20. yüzyılda insan hakları normlarının geçirdiği bu dönüşüm, onun saf burjuva karakterinde bir kırılmaya neden olarak sınıf çıkarları açısından

² Benzer şekilde, neredeyse yüz yıl sonra Lebowitz de halkın “tam insani gelişim hakkı”na vurgu yapmaktadır. Ona göre, kent yoksullarından geleneksel fabrika işçilerine kadar, üretim araçlarından kopartılmış tüm insanlar proletaryanın üyeleridirler ve insan olmanın sosyal mirasına erişememek anlamında ortak bir konuma sahiptirler. Bu anlamda halkın tam insani gelişim hakkı, ezilenler için tüm hakları da gerektiren ve tanımlayan bir kavramdır. Çünkü “herkesin tam gelişme hakkına ve potansiyellerini geliştirme hakkına sahip olması, elbette yeterli sağlık imkanları, yeterli eğitim, yeterli gıda vs. demektir. Bu anlamda tüm işçi sınıfını birleştirebilecek ortak nokta bu taleptir.” Ona göre, herkesin sahip olduğu tam insani gelişim hakkı, Komünist Manifesto’daki amaçtır (Lebowitz, 2011:112). Bu anlamda çağdaş hak hareketleri, gerek katılımcıları ve talepleri, gerekse de politikleşmiş içerikleriyle aslında sınıf hareketinin mücadeleleridir.

“karma” bir içerik edinmesine yol açmıştır (Özdek, 2011: 89). Fakat 1960 ve 70’lerle birlikte refah rejiminin krizi ve güçlenen sınıf mücadelesi koşulları altında süreç, sermayenin bu “sosyal uzlaş”ıyı tek yanlı olarak bozmasıyla sonuçlanmıştır. Bayramoğlu’nun da vurguladığı üzere, aynı dönemde çağdaş liberal felsefede de önemli değişiklikler meydana gelmiş, liberal haklar kavramı negatif haklar lehine kritik bir ayrıma tabi tutulmuş, pozitif hakların ikincilliğine güçlü bir şekilde vurgu yapılmaya (yeniden) başlanmıştır. Yeni sağ söylemde, devletin asla müdahale etmemesi gereken negatif haklar (inanç hakkı, mülkiyet hakkı vs.) ile kaynak israfı olarak damgalanan pozitif haklar arasında net ayrımlar konmuştur (2011:195). Görüldüğü gibi, sahip olduğu bu “karma” içerik nedeniyle, hakların ne olduğu ve hak kavramının meşruluğu konusu refah rejiminin (sınıflar uzlaşısının) sonlarında yeniden gündeme taşınmış ve hak kavramının, saf burjuva içeriğine geri döndürülmesi çabaları artmıştır. Günümüz hak tartışmaları da bu mücadele çerçevesinde şekillenmektedir. Bu süreçte burjuva-liberal düşünürlerce insan haklarının birinci kuşak haklardan ibaret olduğu ve yalnızca bunların temel haklar sayılabileceği, bu anlamda sosyal hakların hak literatürü içerisinde kabul edilemeyeceği görüşleri dile getirilmektedir. Anlaşılacağı üzere buradaki reddiye, aslında burjuvaziye karşı işçi sınıfının tarihsel kazanımlarının reddedilmesidir.

Haklara karşı bu eleştiri ve saldırıların altında yatan sınıfsal mücadele, bu tür görüşlerde kendini açıkça belli etmektedir. Söz konusu eleştirilerde, mülkiyet konusundaki hassasiyet dikkat çekicidir. Bu görüşlere göre tüm hak literatürü ve kapsamı mülkiyet hakkı çerçevesinde belirlenmeli, mülkiyete zarar veren ya da kısıtlayan haklar, hak olmaktan çıkarılmalıdır. Çünkü bu tarz haklar, sosyalizan ve sınıf temelli haklardır. Buna karşı sivil haklar (birinci kuşak haklar) “herkes için” geçerlidir. Fakat bu söylemin sınıfsallığı da yine kendi mantığında gizlidir. Çünkü Peker’in de belirttiği gibi mülkiyet hakkı, bir sınıfın çıkarının hak olarak öne sürülmesini ifade etmektedir. Mülkiyet hakkı, kişinin sınıfsal “kimliğini” belirleyen bir özelliğin (mülkiyet sahibi olma özelliğinin) korunmasını ister; insan olmasıyla ilgili bir özelliğinin değil. Ama uluslararası belgelerde pozitif hukukun korumasıyla bir insan hakkı olarak tanınan mülkiyet hakkı, milyarlarca insanın beslenme ve çalışma gibi (insan olmalarıyla onlara açık olan olanakları gerçekleştirmelerinin önkoşulu olan) temel haklarının ihlal edilmesinin gerekçesini oluşturur (1999: 20).

Bu noktada Özdek'in de belirttiği gibi, nasıl ki proleterler "bir işe sahip olma hakkı", "adil ücret hakkı" gibi hakları ileri sürmüşlerse, sermaye ideologları da bunların "hak" olmadığını, mülkiyet ve serbest ticaret hakkından başkaca da hak olamayacağını kanıtlama peşindedirler. Neoliberaler, insan haklarından yalnız piyasa için gerekli olan hakları anlamaktadırlar (2011: 91). Aslında bu ifadeyi tüm bir burjuva insan hakları doktrini için söylemek mümkündür. Fakat bu açık taraflılığa rağmen, insan hakları söylemi burjuva toplumlarında "yurttaşlar"ı bir bütün olarak kurgulamanın ve böylece toplumsal çatışmaları bulanıklaştırmanın en etkili araçlarından biri olmaktadır.

Bu bağlamda belirtmek gerekirse, "ya insanın varoluşsal gereklerine atıfla politik olanın tamamen dışına atılan ya da ahlaki koşullara bağlanarak depolitize edilen" (Özügurlu, 2011:125) bir hak kavramı, burjuva toplumun kendi meşruiyetinin devamı için vazgeçilmez bir düşünsel sığınak sağlamaktadır. Bu nedenle hakları ahlaki bir ontolojik temele oturtmak üzerinde ısrarla duran liberal düşünürler, hakların politik içeriğini ve tarihselliğini yadsımakta, hakları doğal olarak var olan, toplum öncesi ve sınıflar üstü bir çerçeveye sıkıştırmaktadırlar. Fakat bu çabanın kendisi tam da belli sınıf çıkarlarının ve toplumsal politik tutumların göstergesi olmaktadır. Dolayısıyla, toplumun ezilen sınıfları için politika dışı ve tarihsiz olarak tanımlanan haklar, burjuva toplumu düşünürleri ve egemen sınıfları için kaçınılmaz olarak kontrol altında tutulması gereken hayli politik bir alanı oluştururlar. Bu nedenle yalnızca burjuvazinin hakları tüm insanların "esas ve temel haklar"ı olarak ilan edilir. Dolayısıyla ikinci kuşak hakları (sosyal haklar) hak kategorisi dışına çıkarmaya çalışmak, politik olarak hakları burjuva nitelikleriyle sınırlandırmanın, böylece haklar üzerine girilen toplumsal mücadelelerin meşru temelini ortadan kaldırılarak ezilenlerin sisteme karşı mücadelelerini "haksız" ilan etmenin yolu olmaktadır.

Keza, 1970'lerin ortalarından itibaren yayılmaya başlayan ve 21. yüzyıla uzanan kapitalizmin neoliberal evresinde temel haklara dönük saldırılar yalnız ideolojik-politik itirazlarla sınırlanmamakta, haklar alanı iktisadi olarak da sermaye birikiminin temel bir aracına/alanına indirgenerek metalaştırılmakta ve böylelikle toplumsal anlamıyla da yok edilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla söylenebilir ki; "halk sınıflarının 20. yüzyılda ete kemiğe bürünen kazanımları ile belli bir standarda oturan hakları, 21. yüzyılda küresel kapitalizmin yayılcı eğilimi ile hedef tahtasına

oturtulmuş, bu tarihsel saldırı neticesinde halk sınıflarının talepleri (demokrasi) ile egemen sınıfların programını (kapitalizm) uzlaştırma olanakları büyük ölçüde ortadan kalkmıştır” (Bayramoğlu, 2011:197). Çünkü “uzlaşma kabul etmeyen kapitalist strateji” (De Angelis’ten akt. Karatepe, 2011:223) olarak neoliberal dönüşüm döneme damgasını vurmaktadır. Bu açık sınıfsal mücadele karşısında haklar sürecinin tarihsel-diyalektik doğasına dikkat çekerek, proleterleştirilen geniş kitleler³ için hak kavramının yeniden tanımlanmasına olanak sağlayan çağdaş hareketler ise bugün dünyanın pek çok bölgesinde giderek daha etkin bir şekilde görünür hale gelmektedir.

Neoliberal Kapitalizmde Hak Mücadeleleri Neden Bir Sınıf Çelişkileri Alanıdır?

Hak mücadeleleri dünyada 20. yüzyılın sonlarından başlayıp 21. yüzyıla uzanan ve yapıları, örgütlenme biçimleri, bileşimleri ve kapsamaları itibarıyla toplumsal mücadele içerisinde yeni ve özgün bir yeri olan hareketleri anlatmaktadır. Özellikle 1980’lerle birlikte yayılmaya başlayan neoliberal politikalara karşı kent yoksullarından köylülere, işçilere orta sınıflardan geleneksel fabrika işçilerine, öğrencilere ve işsizlere kadar emekçilerin pek çok katmanını içine alan bu hareketler, klasik örgütlenmeleri aşan yeni bir muhalefet çizgisi oluşturmaktadır. Bu dönemde “liberalizmin soyut insana tanıdığı soyut haklar ve özgürlükler, soyut eşitlik, soyut adalet ve hatta soyut kardeşlik, somut karşıtlarıyla çeliştiği ölçüde” (Karatepe, 2011:208) hak kavramı etrafında da fiili mücadeleler gerçekleşmekte ve hak mücadeleleri, sınıf hareketinin yeni özneleri olmaya aday olmaktadır. Burjuva medeniyetinin yüksek vaatleri ve söylemleri ile uygulamaları arasında var olan büyük uçurum, refah rejiminin çözülmesinin ardından yeniden açık bir biçimde ortaya çıkmış, kapitalizmin bu “aslına dönme” süreci, dünya çapında da yeni bir toplumsal muhalefet ‘literatürü’ yaratmıştır. Bu konuda Özdek’in belirttiği gibi, dünyada toplumsal hareketlerin yeni bir dalgası yükselmekte ve bu hareketler ağırlıklı hak temelli talepler etrafında örgütlenmektedir. Neoliberal politikaların yol açtığı toplumsal yıkıma karşı temel haklarını isteyen, kent ve kır yoksullarının

³ Dünya nüfusunun hızla proleterleştirilmekte olduğu iddiası, küresel emekgücü piyasasında gözlemlenen değişimlerle de desteklenen bir olgudur. Bu doğrultuda Richard Freeman’ın (2006) verdiği rakamlara göre, küresel işgücü havuzu 2.93 milyar kişiden (dünya nüfusunun neredeyse yarısı) oluşmaktadır. Benzer şekilde, The McKinsey Global Institute (2012) de küresel işgücünün 2030 yılında 3.5 milyar kişiye yaklaşacağını hesaplamaktadır.

öznesini oluşturduğu, evrensel düzeyde yeni bir hak mücadeleleri hareketi gelişmekte ve bu hareket proleter bir nitelik taşımaktadır (Özdek, 2011: 51). Bu nitelikleriyle hak hareketleri temelde “işçi sınıfı hareketinin günümüzdeki mücadele kalıbı” (Bürkev ve Özügurlu, 2011: 41) olarak değerlendirilmektedir.

Korkut Boratav’ın belirttiği üzere, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki otuz-otuz beş yıllık dönem (Batı’da refah devleti, çevre ekonomilerinde “popülist” rejimler), emekçi sınıf ve katmanların mücadelelerinin katkısıyla sermayenin çeşitli biçim ve mekanizmalarla “sınırlandığı” koşulları içerir. 1970’li yılların sonlarında bu “sınırlanma” ortamının, ona yol açan koşulların kalıcı olarak tasfiyesi hedeflenmiştir. Emekçi sınıfların ve mazlum halkların çetin mücadelelerle gerçekleşen sosyal ve ekonomik kazanımları, adım adım eritmeye, tasfiye edilmeye başlanmıştır (2011:158). Özdek de 20. yüzyılın sonlarında gündeme giren ve sosyalist sistemlerin yıkılmasıyla küreselleşen neoliberal politikaların, laissez-faire (bırakınız yapsınlar) kapitalizminin yeniden gündeme sokulmasına dayanan sermaye programını beraberinde getirdiğini, böylece sosyal hakların tasfiye sürecinin başladığını vurgulamaktadır. Buna göre sermayenin yeni programıyla sosyal ve ekonomik haklara karşı geliştirilen saldırgan tutum, Keynesçi dönemde işçi sınıfına verilen her türlü reformist tavizi reddetmektedir (2011: 89-90). Çünkü yapılmak istenen tam da bu “reform programı” ile sermayenin ekonomik gücü karşısında emekçi sınıfları koruyan düzenlemelerin, uygulamaların tasfiyesidir (Boratav, 2011:159). Özveri de bu noktayı vurgulayarak 1980 sonrası dönemde temel amacın, sermayenin işgücü üzerindeki denetimini sınırlayan her türlü düzenlemenin ortadan kaldırılması olduğunu belirtmektedir. Ona göre sermayenin işgücü üzerindeki denetimini maksimize etmesinin sosyal haklar alanındaki görünümü iki ana eksen üzerinde ilerlemektedir. Birinci eksende, sermayenin işgücü üzerindeki denetimini doğrudan arttıran düzenlemeler yer almaktadır. İkinci eksende ise, işgücü üzerindeki denetimi, işgücünü tümüyle korumasız bırakarak güvencesizlik üzerinden en üst noktaya çıkartacak politikalar formüle edilmiştir (2011:214). Dolayısıyla refah devletinin ardından kurulmaya başlanan neoliberal rejim, sermayenin sınırsız yayılma ve birikme süreçlerini sağlamak üzere emeğe yönelik saldırının yoğunlaştığı bir dönemi işaret etmektedir. Emeğin yalnız üretim süreç ve alanlarının değil, yeniden üretim alanlarının da sermaye için yeni birikim alanları haline getirilmesi ile toplumsal yaşamın her alanı sınırsız metalaşma süreçlerine teslim edilirken, emekçilerin tüm

hayatı da her yönüyle güvencesizlik ekseninde yeniden yaratılmaktadır. Böylece yeniden üretim alanının koşullarını belirleyen sosyal hakların emekçilerin elinden alınması da temel bir sermaye ihtiyacı olarak ortaya çıkar. Birer sosyal hak olarak kazanılmış bulunan ve refah devleti döneminde kamusal olarak sağlanan eğitim, sağlık, ulaşım, barınma, telekomünikasyon, elektrik, su vb. gibi pek çok temel hizmet alanı piyasaya açılmakta ve devletin bu alanlardan sürülmesi gündeme gelmektedir. Buna paralel olarak ideolojik planda da sosyal hakların “haklar literatürü”nden bir daha geri dönmek üzere çıkarılması söz konusu olmaktadır.

Bayramoğlu'nun da vurguladığı gibi, liberal düşüncenin kendini konumlandığı “negatif-pozitif” haklar ayrımı ve ilişkisi, ikincisini tümüyle yadsıyan neoliberal hak tanımı ile birlikte 1980’li yıllarda ilk sarsıntısını yaşamış; son otuz yıl içinde de kapitalizm, medeni, siyasi ve sosyal hakların bir bileşkesi niteliğindeki ‘sosyal yurttaşlık’ kurumuyla bağını kopartmıştır. Bunun haklar dizgesindeki karşılığı, pozitif hakların sınırlandırılması ve tasfiyesidir. Neoliberal politika demeti, negatif haklara vurgu yaparak pozitif hakları terk etmiş ve liberalizmi bu temelde yeniden yapılandırmıştır (2011: 202). Bu süreçte bir bütün olarak toplum, piyasa gereklerinden bağımsız olarak yaşamını sürdürebilme olanaklarını yitirmiş durumdadır (Bürkeve ve Özüğurlu, 2011: 32). Dolayısıyla neoliberalizmin iktisadi, politik, toplumsal ve ideolojik anlamda bir bütün olarak kurumsallaştırılması çabası aslında kapitalizm açısından her anlamda bir “aslına rücu” durumunu ifade etmektedir.

Buna karşı 20. yüzyıldan 21.yüzyıla geçerken, sermayenin otuz yıllık neoliberal saldırısının sonuçları kendini göstermiş ve dünyada artan açlık, yoksulluk ve sosyal güvencesizlik, sosyal hak hareketlerinin mantar gibi patlama potansiyelini yaratmıştır (Özdek, 2011: 52). Bürkeve ve Özüğurlu'nun ifadesiyle, 21. yüzyılın yeni proleterleri kapitalizmin söz konusu yeni saldırıları karşısında zamanla bir öz-savunma hattı oluşturmaya yönelmiş ve bu öz savunma hattının zeminini de sosyal hak mücadeleleri oluşturmuştur (2011: 35). Bu anlamda hak mücadeleleri, “emeğin yeniden üretiminin meta-dışı alanlarını zapt eden sermaye tahakkümüne karşı direniş” (2011: 10) hareketleri olarak ortaya çıkmakta ve “ana eksen olarak sosyal hakların (parasız eğitim, sağlık, beslenme, barınma, su, enerji vb.) savunusu, yeniden biçimlendirilmesi ve yeni sosyal hak taleplerinin yaratılması” (2011: 36) üzerinden gelişmektedir. Dolayısıyla hak hareketleri, neoliberal dönemde

sermayenin emek üzerindeki tahakkümünün genelleşmesi karşısında önemli ve birincil bir savunma hattı işlevi görmekte ve bu kapsamda işçi sınıfı mücadelesinin asli bir bileşeni haline gelmektedir. Özdek de aynı noktaya dikkat çekmekte ve hak hareketlerinin, neoliberal politikaların mağdurlarının bir öz-savunma hareketi olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bugünkü hak hareketlerinin ortak özelliği, neoliberalizmin devreye soktuğu ilkel sermaye birikimi politikalarına karşı olmalarıdır. Yeni mülksüzleştirme süreçlerine direnmek, geçim araçlarından koparılmaya karşı çıkmak bu hareketleri tanımlayan bir özelliktir. Bu anlamda bugün yoksullaştırılan ve proleterleştirilen kitlelerin hak hareketlerini, sınıf mücadelesinin aldığı güncel biçim olarak değerlendirmek gereklidir. Çünkü hak hareketleri doğaları gereği politiktir; egemen sermaye politikalarını protesto eder ve toplumun tümünü etkileyecek talepler ileri sürerler (Özdek, 2011: 97-98). Bu hareketler, kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi yerine temel hizmetlerin meta olmaktan çıkarılmasını talep ederler (Bond, 2006). Bu nedenlerle içsel olarak anti-kapitalist bir potansiyel taşırlar.

Bu çerçevede günümüz hak mücadeleleri etrafındaki yaklaşım, Marksizmin haklara dair tartışmaları ışığında hak hareketlerinin sınıfsal içeriğine vurgu yapmakta ve özellikle neoliberal dönemde hak kavramının toplumsal mücadele açısından edindiği merkezi konumu gündemine almaktadır. Söz konusu yaklaşım, haklar mücadelesini, “toplumsal güçlerin politik oluşumunda bir başlangıç noktası” (Shivji’den akt. Özdek, 2011: 99) olarak görmektedir. Çünkü bu hareketler bir taraftan “emeğin toplumsal yeniden üretimini sermayenin doğrudan egemenliğine terk etmeyen ve böylece özel mülkiyet rejiminin yaygınlaşmasına ve derinleşmesine ket vuran” bir karakter göstermektedirler; diğer yandan emeğin yeniden üretimini anti-kapitalist temelde siyasallaştırabilmekte, böylece sınıfın yeniden siyasallaşması açısından güçlü bir dinamizm yaratmaktadırlar. Bu kapsamda, hak mücadelelerinin ortaya çıkardığı direniş zemini, “bir sınıf hareketinin inşa zemini” (Bürkeve ve Özüğurlu, 2011: 33-35; 48) olarak kavranmaktadır.

Özetle, sosyalist sistemlerin yıkıldığı ve geleneksel sınıf hareketinin gerilediği bir zamanda, hak mücadeleleri sınıf hareketini yenileyici bir toplumsal dinamizm olarak ortaya çıkmıştır. Bunun temelinde ise, sermayenin saldırısının muazzam mülksüzleştirme, proleterleştirme ve güvencesizleştirme dalgalarını beraberinde getirmesi, hayatın her alanını piyasalaştırması ve kuralsız çalıştırma rejimini hakim

kılması yatar (Özdek, 2011:99). Gerçekten de yeniden-üretim alanlarının doğrudan sermayenin meta alanlarına dönüştürülmesi, emekçiler nezdinde bir önceki dönemden daha büyük ve niteliksel bir kırılmayı da beraberinde getirir. Bu kırılma, emekçi kitlelerin artık sömürü koşullarında yaşamasının da ötesinde, hayatta kalma mücadelesini ifade eder. Çünkü yaşayabilmek ücretli olmaktan geçtiği sürece, yaşamın tüm yeniden-üretim alanlarının sermayeye tahsisi, yaşama hakkının da doğrudan sermayeye teslim edilmesi anlamına gelir ki bu da emekçiler için ölmenin yaşamaktan daha güçlü ihtimal olduğu bir toplumsal durumu ifade eder. Buna karşı hak hareketlerinin, proleterleştirme, güvencesizleştirme ve tüm hayat alanlarının metalaştırılması girişimleriyle gittikçe dağılan ve sermaye eksenli olarak yeniden biçimlenmekte olan toplumsal alanın demokratik yeniden inşası için mücadeleyi genel bir sınıf mücadelesi mecrası olarak şekillendirdiği söylenebilir.

Haklar etrafındaki tarihsel mücadelenin güncel kapitalizm koşullarındaki yansımaları iletişim hakkı tartışmalarında da belirleyici ve ayrıştırıcı bir unsur olarak varlığını hissettirmektedir. İletişim hakkı, temel bir toplumsal dolayimler mekanizması olarak iletişimin günümüz kapitalizminin en kilit alanlarından biri olması ve tam da bu nedenle iletişim yapısı ve olanaklarının gittikçe artan bir biçimde işçi sınıfına dışsal bir hale getirilmesi karşısında, iletişimi somut bir sınıfsal hak talebi olarak ele almayı mümkün kılmaktadır.

Günümüz Hak Hareketleri Ekseninde İletişim Hakkının Anlamı ve Niteliği Nedir?

İletişim hakkı kavramı, 1980'lerle görünür hale gelen neoliberal yapılanmanın meydana getirdiği iletişim yapısı içinde oluşmaya başlamış, temel tartışmaları ve güncel önemini ise esasen neoliberalizme karşı yükselen toplumsal hareketler içerisinde edinmiştir. Neoliberalizme karşı özellikle Latin Amerika'da (ve dünyanın çeşitli yerlerinde) yükselmeye başlayan toplumsal direniş ve hareketlerin yansımaları iletişim alanında karşılığını, iletişim hakkı kavramında bulmuş, bu kavram hak tartışmalarının erozyona uğratıldığı neoliberal süreçte politikleşerek öne çıkmıştır. Bu kapsamda tıpkı diğer (barınma, ulaşım, sağlık, eğitim, enerji, çalışma, sosyal güvence vb.) yaşam ihtiyaçları ve alanlarında olduğu gibi iletişimin de temel bir hak olduğu vurgulanmakta ve yeni iletişim ortamının köklü bir eleştirisi gerçekleştirilmektedir.

1970'lerin sonunda Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (NWICO)⁴ çabasının başarısızlığının ardından, enformasyon toplumu paradigmasının güçlenerek tartışma alanına hakim olması, iletişim alanında da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu süreçte 'iletişim, kitle iletişimi' gibi kavramlar yeniden biçimlenmiş ve sadece teknik olarak değil ekonomik, kültürel ve politik olarak da önemli bir dönüşüm yaşamışlardır.

Neoliberal küreselleşmeyle birlikte 1980'ler ve 1990'lar bilginin özel mülkiyet alanına sokulması mücadelesi olarak geçmiştir. Bu kapsamda hayata geçirilen deregülasyon politikalarıyla birlikte, tüm temel hizmet alanlarında yaşandığı gibi kamusal iletişim ve yayıncılık politikalarında da önemli bir alt üst oluş yaşanmış, bu alanda da kamunun belirleyici, denetleyici konumu sermaye lehine bozulmuştur. Bu durum iletişimi toplumsal bir pratik olmaktan çıkardığı gibi; iletişim araçlarının konumu, bilginin üretilmesi ve dağıtılması gibi süreçleri de doğrudan özel mülkiyetin konusu ve yatırım alanı haline dönüştürmüştür. Bu maddi değişimin tetiklediği yeni kültürel atmosfer, teknoloji kullanım biçimlerinde ve toplumsal ilişkilerde de önemli değişikliklere yol açmıştır (Kejanlıoğlu vd., 2001: 9). Bilgi ve iletişime dair toplumsallık algısı tüm kültürel kodlarıyla birlikte çözülmeye uğramış; iletişim, kamusal-toplumsal bir 'hak' olmaktan öte, talep edilen ve ticari faaliyete konu olan, böylece herkesin kendi ticari-toplumsal gücü oranında erişebildiği bir "ürün" haline getirilmiştir. Böylece iletişim, toplumsal olarak avantajlı grupların yönetebileceği bir 'stratejik mecra' halini alırken, içeriği de hegemonik kalıplar doğrultusunda üretilen, denetlenen ve yönlendirilen bir 'programa' dönüştürülmüştür. Bu nedenle ana akım kuramcılarının enformasyon toplumu diye kutsadığı süreç temelde, 'iletişimin endüstrileşmesi' olarak isimlendirebileceğimiz bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu süreç içerisinde iletişimin kamusal ve kolektif yapısı parçalanmıştır. Kapitalist toplumlarda iletişim yapısı, bir 'merkez-çevre ağı' gibi yapılandırılmakta ve aynı doğrultuda hegemonik bir içerik taşımaktadır. İletişim yapısının yalnızca biçimi ya da pratikleri değil, sahip olduğu (hatta olmadığı) tüm içerik de hegemonik yapının dinamiklerine göre şekillenmektedir. Bu ilişki yapısı,

---

⁴ Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (NWICO), siyasal olarak bağımsızlığına kavuşan üçüncü dünya ülkelerinin, dünya düzeninin hala eski sömürgeci ülkelerle onların müttefikleri tarafından kontrol edilmekte olduğunu, bu durumun, dünyadaki enformasyon-haber akışında ve sistemlerinde de aynı eşitsizliği yarattığını vurgulayarak UNESCO bünyesinde başlattıkları alternatif süreci ifade etmektedir. Bu süreç, 1976-78 yılları arasında süren uluslararası bir toplantılar dizisini ve sonucunda 1980 yılında yayımlanan McBride Raporu'nu içermektedir.

yalnızca 'bilgi'nin değil, 'bilme ve düşünme süreçleri'nin de belli bir şekilde örgütlenmesini gerektirir. Bu örgütlenme alternatif bilme biçimlerini dışlarken, bilginin örgütlenmesi sürecini de seçkin bir azınlığa bahşeder. Böylece iletişim ve bilginin örgütlenmesi oldukça profesyonelleşmiş ve kendi kapalı kodlarını oluşturan bir seçkinler grubuna teslim edilmektedir. Bu durum, toplumsal yaşamın pek çok alanındaki bilgi türlerini kapsayabilir. Bunun örneği, iktisadi alandaki kapalı kodlarda ya da politik alandaki teknokratik bilgi ve yönetim süreçlerinde veya gazeteciliğin günümüzde geldiği durumda bulunabilir.

Ayrıca WSIS (World Summit of Information Society)⁵ gibi süreçlerle, iletişimin sermaye ile olan içiçeliği giderek kurumsallaştırılmakta, küresel şirketler iletişim alanını gerek altyapı, gerek donanım, gerekse de üretim ve dağıtım gibi yönlerden giderek daha fazla kontrol altına almaktadırlar. Buna karşı sermaye dışı unsurlar iletişim sürecinden giderek daha fazla oranda dışlanmaktadır. İletişim ürünlerinin toplumsal yaşamın ve gündelik hayatın her alanını kaplamasıyla iletişim üzerindeki denetim ve mücadele, uluslararası mecraların yanı sıra toplumsal katmanlarda da belirginleşmeye başlamıştır. Toplumdaki dezavantajlı gruplar iletişim sürecinden dışlanmış, gerek erişim, gerek temsil olanakları önemli ölçüde kapatılmıştır. Toplumsal olarak iletişimle kurulan ilişkinin yapısı dönüşmüştür ve bilme biçimleri giderek daha fazla oranda bu endüstrileşmiş iletişim süreçlerine ve pratiklerine göre şekillenmektedir.

Günümüzde iletişim sisteminin yapısı, ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlarda, yalnızca kendiyile sınırlı olmayan, tüm toplumsal yaşam için belirleyici olan bir dizi derin sorun yaratmaktadır. Çünkü toplumsal bilginin önemli bir bölümü, iletişimin dolayımlanması yoluyla oluşmaktadır ve günümüzde hem iletişim hem de bunun dolayımlanması süreçleri tamamen denetim altında bulunmaktadır. Böylesi bir duruma dikkat çeken Hamelink (2003) de mevcut iletişim sisteminin sorunlarını sıralamaktadır. Ona göre bugün ifade özgürlüğüne ilişkin siyasi denetim ve müdahaleler sorunu temel kaygı olmayı sürdürmektedir.

---

⁵ WSIS, 2000 yılı sonrasında BM bünyesinde Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), Dünya Bankası, IMF ve Çokuluslu Şirketler ile devletlerin temsilcilerinden oluşan bir toplantılar dizisidir. İletişim alanının sosyal-politik bir alan olarak UNESCO bünyesinden çıkarılıp ekonomik ve stratejik bir pazar olarak ITU ve şirketlerin eline aktarılmasını sağlayan süreç olarak da okunabilir. Aynı zamanda iletişime dair algı ve düzenlemelerin neoliberal çağda nasıl bir nitelik içerisinde olduğunu, iletişim ortamlarının geleceğini şekillendiren eğilimlerin hangi önceliklerle oluşturulduğunu gösteren önemli bir örnektir.

Medya yoğunlaşmasıyla birlikte, dünya hakkında bilgi edinmede medyaya bağımlılık daha da artan bir seviyeye ulaşmıştır. Aynı zamanda propaganda ve sansürün etkisi hiçbir zaman şimdiki gibi yaygın olmamıştır. Çok sayıda insan, demokratik siyasi süreçlerden dışlanmaktadır. Bunun yanında iletişim küresel bir ticari faaliyet haline gelmiştir ve küresel pazarın tamamı az sayıda dev şirket tarafından kontrol edilmektedir.

Dolayısıyla, doğası itibariyle kolektif ve anonim bir yapısı olan iletişimin, geldiğimiz noktada sermaye tarafından bu kadar kuşatılmış ve hatta (tüm yapı, araç ve ilişkileriyle birlikte) yeniden belirlenmiş olması, onu kaçınılmaz olarak toplumsal mücadelenin içerisine oturtmaktadır. Zira (yukarıda da belirtildiği gibi) tüm bu sürecin pratik eleştirisi, hak temelli toplumsal muhalefet hareketlerinin içerisinden yükselmiştir. Bu hareketler içinde olgunlaşan “iletişim hakkı” kavramı en çok, toplumsal denetim uğruna verilen gündelik ve toplumsal mücadeleler ile ticari olmayan toplumsal bilginin üretimi için verilen alan kazanma savaşı içinde anlamlı hale gelmektedir. Böylece iletişim hakkı kavramı, iletişimin yeniden bir hak olarak talep edilmesini gündeme getirirken, kapitalist toplumsal yapının iletişimi hak olmaktan çıkararak eşitsiz, anti-demokratik ve sermaye odaklı yapısı etrafında siyasal-sınıfsal bir talep olarak şekillenmektedir. Bu talep, bir bütün olarak iletişim alanının sermaye tarafından kuşatılarak denetlenebilir-yönlendirilebilir olmasına karşı geliştirilmekte olan muhalif çaba ve pratikleri içermektedir⁶.

Bu anlamda iletişim hakkı kavramının hak hareketleri içerisinde ortaya çıkmasına ilişkin temelde iki neden sayılabilir. Bunlardan ilki, neoliberalizmin yarattığı toplumsal yıkımın doğrudan iletişim alanında da etkisini göstermesidir. İletişimin sermayeyle bütünleşmesinin hem ekonomik ilişkiler alanında hem de toplumsal ve ideolojik anlamda oldukça belirleyici ve tahrip edici etkileri bulunmaktadır. Ulusal iletişim yapılarının sermayeye devredilmesi, uluslararası sermaye örgütlerinin (DTÖ, IMF, DB) iletişim politikalarının karar verici aktörleri olarak sürece dahil edilmesi ve iletişimin her alanındaki çalışma ilişkilerinin sermaye lehine giderek erozyona uğratılması bu alanın ekonomik boyuttaki sorunları olarak sayılabilir. Bilginin ve iletişim yapısının ticarileşmesi, özellikle medyanın manipülatif

---

⁶Türkiye’deki iletişim hakkı mücadeleleri içerisinde, 2014 yılında yapılan yeni internet düzenlemesine karşı geliştirilen protesto hareketleri, sansür karşıtı kampanyalar, Gezi olayları sırasında yaşanan medya protestoları en güncel örnekler olarak gösterilebilir.

bir alan olarak kullanılması ile kamusal tartışma alanının kontrol altında tutulması ve genel olarak sermaye fikriyatının her türlü iletişim kanalı ve ürünüyle meşrulaştırılması ise politik ve ideolojik sorunların başlıcaları olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda, iletişim alanı başlı başına bir mücadele alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

İkinci neden ise, mevcut iletişim ortamında kamusal tartışma zemininden dışlanan ve görünmez kılınan sınıfsal kesimlerin ifade özgürlüğü ve görünür olma talebiyle ilişkilidir. Bu hem toplumsal hareketlerin kendilerini var edebilme durumunu hem de farklı alanlarda süren mücadelelerin görünür kılınması ve sesinin duyulması talebini anlatmaktadır. Buradan yola çıkarak söylenebilir ki, iletişim hakkının toplumsal hareketler içerisinde ortaya çıkması bir taraftan iletişimin bir mücadele alanı olarak kurgulanmasıyla ilişkilidir. Diğer taraftan da tüm mücadele alanlarının hem birbirleriyle hem de toplumla olan ilişkisi açısından iletişimin vazgeçilmez bir köprü konumunda bulunmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla toplumsal hareketler açısından iletişim alanını savunmak, bu iki nedenle ilişkili biçimde gerçek bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, söz konusu hareketlerin⁷ iletişim pratikleri de iki ana yol izlemektedir. İlki özellikle ana akım iletişim ortam ve pratiklerine karşı teşhir etme ve tepki göstermeye dayalı bir hareket tarzıdır, diğeri kendi iletişim mecralarını ve faaliyetlerini örgütlemek, iletişim ortamlarında alternatif araçlar ve kullanım biçimleri yaratmaktır.

Böylece iletişim hakkı tartışması, iletişim süreçlerini sıklıkla iktidar odaklı tanımlayan egemen yaklaşımların aksine, 'iletişim'i iktidar karşısında toplumsal dinamikleriyle ele almakta ve mevcut eşitsiz ilişkinin dezavantajlı kısmında bırakılan kitleler lehine iletişim ortam, süreç ve yapısını yeniden dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, "Enformasyon ve bilginin sahipleri kimlerdir?; Enformasyon ve bilgi üretim süreçlerini kimler denetim altında tutmaktadır?; Üretilen enformasyon ve bilgi kimlerin yararına dolaşıma girmektedir?; İletişim sürecinin kuralları kimler tarafından koyulmaktadır?; Üretilen bilgi ve

⁷ Çalışmada bahsedilen toplumsal hareketler, HES'lere karşı gelişen hareketlerden Tekel işçilerine, ataması yapılmayan öğretmenlerden iş güvencesi isteyen taşeron işçilere kadar geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu hareketler belirli bir mücadele gündemiyle bir araya gelebilecekleri gibi daha yerleşik ve örgütlü çatılara (sendikalar, demokratik kitle örgütleri, politik yapılar vb.) da sahip olabilmektedir. İletişim alanında pek çok toplumsal hareket çok farklı biçimlerle mücadele etmektedir. Ancak Türkiye'de mücadelesini doğrudan "iletişim hakkı" olarak adlandıran tek toplumsal oluşum Halkevleri çatısı altında faaliyet gösteren "İletişim Hakkı Atölyesi"dir.

enformasyonu kimler, hangi amaçlarla kullanabilmektedir?” sorularının (Halkın Hakları Forumu, 2007: 360) yanıtlanması, ‘iletişim hakkı’ kavramına dair temel tartışma zemininin yaratılmasında önemli bir işleve sahip olmaktadır.

İletişim hakkı kavramı, telekomünikasyon ağlarının düzenlenmesinden, medyaya erişim ve katılım olanaklarına; temsil ve ifade özgürlüğünden basın emekçilerinin durumuna; tekelleşen medya yapısından internette denetime, toplumsal eşitsizliklerden yoksulluğa kadar oldukça kapsamlı bir alanda tanımlanabilmektedir. Hamelink’e (2003) göre de iletişim hakkı, karşılıklı, eşitlikçi ve ayrımcı olmayan enformasyonun ve fikirlerin, ticari ya da siyasi çıkarlardan ziyade insani gereksinimlere bağlı olarak özgürce akması görüşünü temel almaktadır. Ona göre iletişim hakkı, özgürlük, kapsayıcılık, çeşitlilik ve katılımcılık ilkeleri üzerinde yükselmelidir.

İletişim hakkının ayrılmaz bir parçası, onun diğer tüm temel haklarla kesişen özelliklerinin bulunmasıdır. Bu konuda O’Siochru da, iletişim hakkının mevcut bir dizi insan hakkıyla ilişki kurulması bakımından kullanışlı bir kavram olduğunu vurgular. Ona göre ifade özgürlüğü temel bir insan hakkıdır. Bununla birlikte iletişim hakkının arkasındaki fikir, bu tip bir özgürlüğün sadece daha geniş, pek çok dallara ayrılan farklı hak biçimlerinin bir araya gelmesiyle mümkün olduğunu öne sürer. İletişim hakkı böylece bir kişinin kendi kültür ve diline katılım hakkını, bilimin faydalarından yararlanma hakkını, eğitim, yönetime katılım, mahremiyet ve daha pek çok hakkı da içerir. Bu nedenle O’Siochru, herkesin iletişim hakkına sahip olduğu iddiasının güçlü bir iddia olduğunu belirtir ve rakiplerin bu kavramın tarihini yıkmaya yönelik girişimlerinin, bu hakkın kullanımı yönündeki cesareti kırmaması gerektiğinde ısrar eder. Bu nedenle iletişim hakkının anlaşılması yönündeki çaba ile herkesin iletişim hakkına sahip olduğunun garanti altına alınması yönündeki talepler birbirini bütünleyen unsurlardır (2005: 21). Ansa’ya göre de iletişimin hammaddesi olan enformasyon yalnızca ekonomik güçler tarafından düzenlenen pazarlanabilir bir mal olmaktan çok, toplumsal bir nesne olarak kabul edilmelidir. İnsanlar, tıpkı diğer temel toplumsal ihtiyaçlar gibi enformasyona da ihtiyaç duyarlar (1991:220). Bu nedendir ki, insanların eşit ve özgürce iletişim kurabilmelerinin temel bir insani hak olarak benimsenmesi aynı zamanda temel toplumsal hakların aranması için de ilerletici bir zemin sunabilir. Bununla birlikte, iletişim sistemi basit bir ekonomik kategori değildir. Kültürün

aktarımında ve sözün kamusal dolaşımında merkezi konumdadır. Böylece bireysel sınırları da aşarak toplumsal bir konuma yerleşmekte, toplumsal mücadelenin konusu olmaktadır. Fakat bu noktada açığa çıkmaktadır ki, çağdaş toplumlarda iletişimin büyük potansiyeli tanınırken, iletişim haklarının tanınmasına dair de büyük sorunlar vardır (Hamelink, 2003). Bunun nedeni, tam da iletişimin “büyük potansiyelini” elinde bulunduranların ekonomik ve politik çıkarları ile iletişim haklarını talep edenler arasındaki toplumsal çelişkidir. Çünkü O’Siochru’nun belirttiği gibi bizler, güce farklı seviyelerde erişim imkanı olan bireyler olarak yaşarız. Eğitim malzemelerini karşılayamıyor ya da telefon ve internet gibi temel iletişim araçlarına sahip olamıyorsanız; iletişim araçlarınız gözetleniyorsa vb, bunların hepsi güce erişimde eşitsizliğin semptomlarıdır (2005: 22). Dolayısıyla “iletişim”i bir hak olarak tanımlamak, aynı zamanda iletişimin merkezi işlev gördüğü toplumsal sistemi de göz önüne almayı ve mevcut toplumsal ilişkilerin eleştirel bir değerlendirmesini yapmayı da gerektirmektedir. Bu durum da iletişim hakkı talebinin yükseldiği zeminin sınıfsal doğasına işaret etmektedir.

Böylece tüm bu sorunlar karşısında iletişim hakkını kavramsallaştırmanın, genel olarak; iletişim alanında manipüle edilmemiş bilgi ve enformasyonun dolaşıma girmesi ve kamu yararı anlayışının hakim kılınmasını; içerikte demokratikliğin (çoğulculuk, çeşitlilik, farklı olanın da görünür kılınmasının) sağlanmasını; iletişim ortamına erişimde eşitliği; iletişim alanında çalışan emekçilerin çalışma ve üretme koşullarının demokratikleştirilmesi ve örgütlü hale getirilmesini; alternatif iletişim süreçleri yoluyla muhalif kamuların örgütlenmesi ve harekete geçirilmesini; kamusal iletişimin toplumsal hafızayı etkilemesi ve yer yer belirlemesi bakımından, kamusal bilme süreçleri üzerindeki denetim ve mücadele mekanizmalarını; bilginin ticari olmayan üretim ve paylaşım sürecini; mevcut iktidar blokunun kendini yeniden üretmek üzere kullandığı bir alan olarak iletişim ortamının eleştirel bir değerlendirmesini; fikir ve ifade özgürlüğünün hayata geçirilmesini; sansür ve denetim uygulamalarının kaldırılmasını; gerçek bir kamu yayıncılığı talebi ve mücadelesini; hem etik hem de politik olarak sorumlu bir gazetecilik talebini; demokratik iletişim süreçleri önünde bir engel olarak medya mülkiyeti ve kontrolü tartışmalarını; telekomünikasyon ağlarının kamu yararı gözetilerek düzenlenmesini; iletişim politikalarının sermaye öncelikleri yerine toplumsal önceliklere göre belirlenmesini; ucuz ve nitelikli bilişim hizmetlerini; uluslararası iletişim sürecinin

eşitsiz gelişimi ile yeni emperyal-sömürü ilişkileri arasındaki bağın sergilenmesini ve en genel haliyle iletişim ortamının sermaye odaklı yapısının dönüştürülmesini kapsadığı söylenebilmektedir.

İletişim hakkı mücadelesi aynı zamanda, kamusal ve siyasal alandan dışlanmışların yeniden görünür olma ve temsil edilme mücadelesidir. Çünkü iletişimin giderek daha merkezi ve asimetrik bir hale bürünmesi; yalnız iletişimin niteliğini değil, iletişim sürecindeki kitlelerin konumu ve rolünü de önemli ölçüde biçimlendirmekte, iletişimi sistem içinde 'daha hiyerarşik biçimlerde dahil olunacak' bir merci olarak donatmaktadır. Böylelikle hem iletişim sürecini kitleler için, hem de kitleleri iletişim süreci için birbirlerine dışsal unsurlar haline getirmektedir. Bu duruma karşı, iletişim hakkı kavrayışı temelde geniş halk kitlelerinin söz, eylem ve ifade hakkı için daha eşitlikçi ve demokratik bir kamusal alan ile toplumsal ilişkiler ağını talep etmektedir.

Sonuç

Bu tartışmalar neticesinde söylenmelidir ki, iletişim hakkı kavramı, neoliberal kapitalizm koşullarında iletişimin politik bir sorun olarak ele alınmasının gerekliliğini anlatır. Bu nedenle iletişim hakkı kavramı sınırları sertçe çizilmiş statik bir tanımlamadan ziyade, toplumsal sınıflar arasındaki çelişkilerden yola çıkılarak oluşturulmuş ve iletişim alanını da buradan bakarak anlamlandırmanın gerekliliğini vurgulayan bir genel perspektifi ifade etmektedir. Bu perspektif, bütün bir iletişim alanının (ortam, süreç, ürün ve yapısıyla birlikte) sermaye tarafından kuşatılmış olması karşısında, iletişimin işçi sınıfı tarafından bir toplumsal hak olarak yeniden sahiplenilmesini, bu kapsamda iletişim süreçlerinin demokratikleştirilmesini, sınıfın kendi ifade kanallarının yaratılmasını ve bunun mücadelesinin üretilmesini ifade etmektedir. İletişim alanına bir hak olarak bakmak, bu alanı oldukça kapsamlı bir şekilde tanımlama olanağı vereceği gibi bir yandan da iletişime dair pek çok konuyu bu çerçevede içerisine toplumsal bağlarıyla dahil edebilme genişliğini kazandırabilmektedir.

İletişimi bir hak olarak tanımlamak aynı zamanda iletişimin merkezi işlev gördüğü toplumsal sistemi de kaçınılmaz olarak göz önüne almayı ve mevcut toplumsal ilişkilerin eleştirel bir değerlendirmesini yapmayı gerektirmektedir.

Dolayısıyla hak hareketleri içerisinde iletişim hakkının, iletişim sorunlarını toplumsal bir bağlama oturtarak siyasal bir talep haline getirebilmekte ve bunları toplumsal mücadele etrafında tanımlayabilmekte bütüncül bir işleve sahip olduğu söylenebilir.⁸

Tüm bunlar ışığında, neoliberal kapitalizm koşulları altında haklar üzerine mücadele yürütmenin bugün çok daha belirgin bir biçimde sınıfsal bir pratik olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu nedenle de günümüzde iletişimin “hak” kavramsallaştırması çerçevesinde ele alınmasının, onun bir sınıf mücadelesi mecrası ve bileşeni olma özelliğini kavramaya daha fazla olanak tanıdığı düşünülmektedir.

---

⁸ İletişim hakkı kavramsallaştırmasının bir başka katkısını da iletişim alanındaki akademik üretim açısından düşünmek mümkün görünmektedir. Bu perspektif, iletişim çalışmalarını yalnızca medya alanına sıkışmaktan kurtarabileceği gibi, iletişimin medya dışı alanlarını da önemli bir çalışma sahası olarak görüş alanımıza sokabilecektir. Böylece çoğunlukla “medya eleştirisi” olarak şekillenen akademik üretimleri “iletişim (düzeni) eleştirisi” şeklinde genişleterek okumak da mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

Akbulut, E. (1989). *İnsan Hakları İnsani Toplumun Ürünü Olacaktır*, <http://www.urundergisi.com/10eylul/makale/insan-haklari-insani-toplumun-urununu-olacaktır>, Erişim Tarihi: Nisan 2011.

Ansah, P. A. V. (1991). “Uluslararası İletişimde Haklar ve Değerler Mücadelesi”, Yusuf Kaplan(der. ve çev.). *Enformasyon Devrimi Efsanesi*, Kayseri: Rey: 199-231.

Bayramoğlu, S. (2011). “Burjuvaziye Not; ‘Gülümse Kaderine’: Olağanüstü Hal ve Haklar”, Yalçın

Bürke, vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, Ankara: Notabene: 187-206.

Boratav, K. (2011). “Hak Mücadeleleri ve Ekonomi”, Yalçın Bürke, vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, Ankara: Notabene: 153-164.

Bulut, N. (2009). *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.

Bürke. Y., Özürlü, M. (2011). “21. Yüzyılda Toplumsal Hak Mücadelelerinin Sınıf İçeriği”, Yalçın

Bürke, vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, Ankara: Notabene: 15-50.

Coşkun, V. (2006). *İnsan Hakları: Liberal Açıdan Bir Tahlil*, Ankara: Liberte Yayınları.

Engels, F. (1995). *Anti-Dühring*, Kenan Somer (çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Freeman, R. (2006). *The Great Doubling: The Challenge of the New Global Labor Market*, http://eml.berkeley.edu/~webfac/eichengreen/e183_sp07/great_doub.pdf, Erişim Tarihi: Haziran 2013.

Halkevleri, (2008). *Halkın Hakları Forumu Kitabı*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.

Hamelink, C.J. (2003). *The Right to Communicate in Theory and Practice: A Test for the World Summit on the Information Society*, <http://www.com.umontreal.ca/spry/old/spry-ch-lec.html>

Kaboğlu, İ. (2004). *Özgürlükler Hukuku*, Ankara: İmge.

Karabacak, Y. (2007). *Sosyalistler ve Burjuva Hukuku*, <http://www.devrimyolundakurtulus.net/03/07hukuk.htm>

Karatepe, U. (2011). “Sermaye Egemenliğinin İzdüşümü Olarak Dinsel Hayırseverlik”, Yalçın Bürkev, vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, Ankara: Notabene: 207-240.

Kejanhoğlu, D. B. Çelenk, S. Adaklı, G. (Der.) (2001). *Medya Politikaları*, Ankara: İmge.

Lebowitz, M. (2011). “Sermaye Karşıtı Bütün Mücadelelerde Birleştirici Unsur, Herkesin Sahip Olduğu Tam İnsani Gelişim Hakkıdır”, Yalçın Bürkev, vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, Ankara: Notabene: 109-122.

Lenin, V.I. (1992). *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, Muzaffer Erdost (çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (1993). *Kapital I*, Alaattin Bilgi (çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (1997). *Yahudi Sorunu*, Muzaffer İlhan Erdost, vd. (çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2012). *Grundrisse Ekonomi Politüğın Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, Sevan Nişanyan (çev.), Ankara: Sol Yayınları.

O’Siochru, S. (2005). “CRIS Campaign: Assessing Communication Rights”. *World Association for Christian Communication. A Handbook*, London: Waac.

Özdek, Y. (2011). “Marksizm ve Haklar”, Yalçın Bürkev, vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, Ankara: Notabene: 51-108.

Özdemir, A.M. Aykut, E. (2011). “Liberalizm ve Haklar”, Yalçın Bürkev, vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, Ankara: Notabene: 297-310.

Özüğurlu, A. (2011). “İnsani ihtiyaçlardan Haklara: Sermaye Birikir ve Emekçiler Kendilerini Yeniden Üretirken”, Yalçın Bürkev, vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, Ankara: Notabene: 123-152.

Özveri, M. (2011). “Sosyal Haklar”, Yalçın Bürkev, vd. (Ed.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri II*, Ankara: Notabene: 209-232.

Peker, B. (1999). “İnsan Haklarının Hukuksallaştırılması ve Kaybolan İnsan Kimliği”, *Birikim*, 118, Şubat, 18-24.

The McKinsey Global Institute (2012). *The World at Work: Jobs, Pay and Skills for 3.5 Billion People*. http://www.mckinsey.com/insights/employment_and_growth/the_world_at_work, Erişim Tarihi: Temmuz 2015.